

Ett företal, som närmare redogör för denna ordboks plan och utförande, skall i första bandets sluthäfte meddelas för att tjäna såsom inledning till hela verket. Redan nu, vid första häftets offentliggörande, har det emellertid ansetts nödigt att lämna några korta meddelanden och förklaringar. Behofvet af sådana beror förnämligast därpå, att ordboken är bestämd ej blott för vetenskapsmännen, utan för hela den kunskapssökande svenska allmänheten.

Det arbete, hvars början här framlägges, är afsedt att dels gifta en trogen bild af det nu lefvande svenska riksspråket, dels äfven uppvisa, huru vårt språk utvecklats allt ifrån reformationstiden. Ordbokens uppgift är alltså att lämna en *historisk* framställning af det nysvenska riksspråket i vidsträckt mening, och den tager således vid, där de utgifna eller under utgifning varande ordböckerna öfver vårt medeltidsspråk sluta.

Äfven för den läsare, som ej direkt intresserar sig för språkhistoriska undersökningar, medför en ordbok, utarbetad efter en så omfattande plan, flere lätt insedda fördelar.

Vår egen tids svenska språkbruk — i synnerhet det högtidligare — innehåller ju många ord och uttryck, som från den *allmänna* moderna svenskans ståndpunkt måste anses föråldrade; flere sådana ord och uttryck upptagas alltjämt af vår tids författare, och ett ännu större antal kunde till gagn för språket blifva återupptaget och kommer sannolikt att blifva det. Om dylika ord och uttryck lämnar ordboken besked.

Af den äldre nysvenska litteraturen finnes åtskilligt, som i våra dagar läses af andra än språklärde, och ännu mera, som förtjänar att blifva allmänläsning. Den dag, som är, gälla ju ännu lagar, hvilka skrefvos på 1600- eller 1700-talet. Ännu läsas ju i kyrkor, skolor och hem andlig prosa och poesi, som i väsentliga delar röra sig med uttryck och språkformer, tillhörande 1500-talet. Mången utanför de språklärdes krets önskar säkerligen att ur sin svenska ordbok kunna hämta upplysningar om numera föråldrade ord och uttryckssätt, som förekomma ej blott i skrifter af antydda slag, utan äfven i åtskilliga andra, som han af praktiska skäl eller af kärlek till vår historia och vår äldre litteratur vill läsa. Sådana skatter som flere skrifter af Olavus Petri, Gustaf II Adolfs tal och bref, Stiernhielms och Dalins arbeten samt många flere förtjäna utan tvifvel att i mycket högre grad, än de nu äro, blifva allmänhetens egendom.

En handbok öfver föråldrade svenska ord och uttryckssätt hade visserligen kunnat utgifvas såsom ett särskildt verk¹, men sin lämpligaste plats får det äldre språkbruket i förbindelse med det nyare, som det belyser och förklarar; i många fall är det endast genom denna förbindelse, som den tänkande läsaren får medel att själf pröfva uppgifter, i hvilka han eljest kanske skulle vara benägen att se obevisade maktspråk.

Äfven med fara att bjuda någon del af den svenska allmänheten mera, än den för närvarande måhända väntar och tror sig behöfva, har man af dessa (och andra) anledningar funnit ändamålsenligt att bygga ordboken på historisk grundval efter mönster, som i utlandet redan länge varit antagna och erkända som goda.

De anordningar i ordboken, hvilka bero på det historiska behandlingssättet, torde icke behöfva någon utförlig förklaring eller motivering. Hit hör: att betydelse och språkprof, så mycket som möjligt, ordnats efter ålder och ursprunglighet; — att i hvarje särskildt fall försök gjorts att uppvisa, *huru gammalt* språkbruket är inom nysvenskan; d. v. s. att något af de *äldsta* kända förekomstställena blifvit citeradt, samt att, å andra sidan, på föråldrade ord och uttryck det *yngsta* kända exemplet anförts²); — att, så ofta det kunnat ske, årtal blifvit utsatta för att kort och tydligt angifva språkföreteelsernas ålder; — att språkprof anföras oförändrade i samma form, som de ega uti källskrifterna, o. s. v. Anledningarna till dessa åtgärder skola utan tvifvel lätt inses af enhvar, som tänker sig in i hvad ett historiskt framställningssätt kräver.

Icke heller är det erforderligt att här omständligt framhålla de sätt, på hvilka ordboken vill verka för riktig användning af vårt modersmål i tal och skrift. För ords nutida former redogöres i början af hvarje särskild artikel³); bland växelformer betecknas den jämförelsevis mindre brukliga genom ett föregående ”äfv.”, den ännu ovanligare genom ett ”sällan”⁴). Efter uppgifterna om ordets former och härkomst följer redogörelsen för dess betydelse och

¹ Ett mycket omfattande glossarium öfver föråldrade svenska ord och talesätt finnes i handskrift, utarbetadt af Kanslirådet F. A. DAHLGREN, och tillhör nu Svenska Akademiens ordbokssamlingar.

² I många fall har åldern endast tillnärmelsevis kunnat bestämmas, så att äldre eller yngre exempel ännu torde stå att finna.

³ Ortografien är densamma som i 6:te upplagan af Svenska Akademiens Ordlista; när denna medgifver olika skrifsätt, har det mest ljudenliga blifvit valdt.

⁴ Ovanligt eller tvifvelaktigt genus inneslutes inom parentes.

användningssätt, så väl nyare som äldre, belysta med exempel, hufvudsakligen ur litteraturen; äfven härvid afskiljer ordboken genom vissa tecken eller uttryck det föråldrade, det oriktiga, det ovanliga, det hvardagliga eller det någon särskild stilart eller yrkesterminologi tillhöriga från det, som nu för tiden kan allmänt brukas i vårdadt språk. Läsaren finner lätt, att ordboken på det hela tager sig till vara för att utstaka alltför trånga gränser för godkänt modernt språk.

Vid val af språkprof, i synnerhet af sådana, som tillhöra detta århundrade, har afseende blifvit fäst vid korrekt uttryckssätt; men det bör dock påpekas, att man, särdeles i äldre språkprof, förnämligast bör lägga märke till det sätt, hvarpå uppslagsordet blifvit användt, och icke taga anstöt däraf, att i fråga om andra ord i språkprofvet det, som numera är föråldradt eller oriktigt, stundom icke finnes anmärkt såsom sådant.

Den omtåligaste frågan och den svåraste att i dessa korta meddelanden utreda är den, huru mycket ordboken *bör upptaga*; ty denna fråga leder in på områden, där gränserna äro mycket obestämda och meningarna mycket stridiga. Ordbokens uppgift är (såsom förut antydde) att, så långt den lexikaliska formen, ett begränsadt utrymme och de tillgängliga krafterna göra det möjligt, grundligt redogöra för det svenska riksspråket allt ifrån reformationen till och med nyaste tid. Denna uppgift får dock icke fattas så vidsträckt, att ordboken skulle hafva att redogöra för *allt*, som under den nämnda tiden förekommit i svensk skrift, och *allt*, som nu förekommer i bildade svenskars tal. Någon inskränkning måste göras, eljest blir målet oupphinneligt. Man har därför velat begränsa sig till sådant, som i högre grad kunnat anses vara gemensamt för ett betydande antal bildade svenskar från olika delar af landet, och därjämte till sådant, som antingen tarfvar en förklaring eller ock meddelar en upplysning, hvilka ej lätteligen kunna erhållas på annat ställe.

Till bygdemålen tages hänsyn, så vidt de kunna tjäna till att belysa riksspråket. Dessutom upptagas stundom ur dem sådana ord, uttryck och betydelse, som hafva allmännare spridning; företrädesvis väljas de, som tyckas vara behöfliga för riksspråket; dylika haffa för öfrigt redan börjat leta sig väg in i åtskilliga på riksspråk utgifna skrifter.

Af utom Sveriges gränser förekommande svenskt språkmaterial har ordboken medtagit den s. k. finländskans egenomliga ord och uttryckssätt, men förbigått svensk-amerikanskans, enär denna ej är ett stadgad litteraturspråk af lika stor betydelse som den förstnämnda.

Af hvad man kan kalla klass- eller kotterspråk (s. k. "slang", t. ex. "studentspråk", "gatspråk" m. m.) anföres

endast sådant, som trängt ut till vidare kretsar eller ock ur någon viss synpunkt ansetts märkligt.

Däremot äro särskilda yrkens, vetenskapers, konstors o. s. v. egendomliga ord och uttryck till rätt stor utsträckning behandlade i ordboken. Denna kan visserligen icke lämna så utförliga sakliga upplysningar som t. ex. ett konversationslexikon eller en fackordbok, men den försöker att gifva en kortfattad redogörelse för fackordens betydelser, äfvensom tillräckligt besked om deras former i tal och skrift samt om deras uppkomst.

Lånord från de med svenskan obesläktade eller fjärmare besläktade språken (t. ex. hebreiskan, grekiskan, latinet, franskan) anföras blott i det fall, att de kunna antagas nu för tiden vara bekanta inom något större kretsar af personer, som erhållit s. k. allmänbildning. De ovanligare, blott fackmässiga eller nu föråldrade förbigås; likaså hela fraser, som i oförändrad utländsk form stundom inflickas i svenskan (t. ex. *a costi, ad acta, à jour, all right, fin de siècle* o. d.). Skulle det visa sig, att allmänheten finner önskvärdt, att ett större antal af dylika uteslutna främmande ord och uttryck hade varit upptagna i ordboken, återstår möjligheten att samla dem uti ett bihang till denna.

Äfven beträffande *sammansatta ord* har begränsning måst iakttagas. Syftet har visserligen varit att anteckna alla sådana, som erhållit en viss stadga och häfd i språkbruket, men ordboken kan omöjligen redogöra för alla tillfälliga sammansättningar, särskildt icke upptaga hvarje sådan, som lika gärna (eller hellre) utbytes mot en sammanställning af två eller flere ord. Dessa sammansättningar äro nämligen utomordentligt talrika och kunna bildas i obegränsadt antal ⁵). Men de böra icke heller alldeles saknas i ordboken, ty bildandet af sådana sammansättningar är en alltför viktig sida af (i synnerhet den nyaste) svenskans lif för att kunna förbigås; och dessutom företer sammansättandet ur formell synpunkt åtskilliga egenheter, hvilka både för språkhistoriens och språkriktighetens skull böra anmärkas. Af dessa skäl meddelar ordboken *exempel* på ordens tillfälliga sammansättningar. Den alfabetiska uppställningen har gjort det bekvämast, att sammansättningarna upptagas vid den *första* sammansättningsleden ⁶); de tjäna därvid såsom prof

⁵ Exempelvis må erinras därom, att ett oberäkneligt mångtal af verbalsubstantiven på -ING, -NING och -ION kunna ingå förening dels med -RUM, -OMRÅDE, -LOKAL o. d., dels med -TID, -TILLFÄLLE, -PERIOD o. d., dels med -GRUND, -ORSAK o. d., dels med -FORM, -LAG, -SÄTT, -METOD, -SYSTEM, -TEORI o. d., dels med -MEDEL, -VERKTYG o. d., dels med -VIS o. s. v.

⁶ Hänvisningar till de sammansättningar, i hvilka ordet ingår såsom senare led, äro dock i stort antal tillagda.

på det enkla (första) ordets olika sammansättningsmöjligheter. Vid valet af dessa exempel hafva i allmänhet sådana föredragits, som i något afseende behöfva förklaring eller på något sätt bidraga till belysning af det enkla ordet eller förekomma hos någon af våra yppersta författare eller äro märkliga på grund af sin ålder.

De sammansatta orden, i synnerhet de (såsom exempel anförda) mera tillfälliga, få emellertid i ordboken en ganska knapphändig behandling, så att endast de nödvändigaste upplysningarna meddelas om dem. Äfven de lånord, som icke fått någon vidsträckt användning i svenskan, behandlas tämligen kortfattadt.

I allmänhet hafva nämligen ordbokens form och uppställning inrättats så, att inom ett begränsadt utrymme ett så rikhaltigt innehåll som möjligt skulle kunna sammanföras. Knappheten i uttryck, bruket af flere olika stilar, af tecken och förkortningar skola sannolikt i början något försvåra ordbokens begagnande för läsaren. Han skall dock, det har man vågat förutsätta, hysa en så hög tanke om detta verks vikt och betydelse, att han blir villig att egna en stund till att göra sig hemmastadd i dess beteckningssätt. Behöfligt torde vara, att han genomögnar detta förord jämte de strax före texten införda underrättelserna "Om uppställning, bruk af stilar etc." och "Om uttalsbeteckningen" samt att han, när han därefter öfvergår till läsning af själfva ordboken, i början rådfrågar förkortningslistan och källförteckningen, så ofta dunkla förkortningar möta. Såsom särskildt lämpliga till förberedelse för fortlöpande läsning af ordboken kunna följande artiklar i första häftet anbefallas: A, ABBORRE, ABC, ABC-BOK, ACK, ACKJA, ADAM, ADEL, ADELSFANA, ADELSKAP, ADELSMAN, ADEPT, ADERTON, ADLA, ADLIG, ADRESS, ADVENT, ADVOKAT, AF I 3, 7, 8, AFBASA, AFBASTA. När läsaren har hunnit genomgå dessa artiklar (eller åtminstone en del af dem), skall han utan tvifvel vara ganska förtrogen med det här använda beteckningssättet och sannolikt redan känna sig belåten med de anordningar, genom hvilka plats vunnits för ökad sakinnehåll.

Med afseende på de grundsatser, som blifvit följda vid utarbetandet af särskilda afdelningar inom ordboken, bör följande här nämnas.

Ljudbeteckningen har inrättats mera för den stora bildade allmänheten än för fackmän i fonetik. Därför hafva dels sådana tecken blifvit valda, som ansetts lättast kunna fästa

sig i läsarens minne⁷), dels uppgifterna om uttalet begränsats till det mått, som synt blifva tillräckligt för denna allmänhet. Beteckningen gäller alltså endast sådana skiftningar i ljud och betoning, som kunna tydligt urskiljas från hvarandra af den, som, utan att vara enkom skolad i ljudlära, dock vant sig vid att noga lägga märke till sitt eget och andras uttal. — Uttal, som tillhör ett mindre område inom landet eller en mindre del af folket, upptages öfver hufvud icke. Äfven uteslutas sådana växelformer, som väl tillhöra större områden, men äro inskränkta till fall, som kunna tillräckligt noggrant bestämmas genom regler. I det blifvande företalet kommer en närmare redogörelse för hithörande förhållanden att intagas. Redan nu bör emellertid påpekas, att ordboken icke meddelar uppgifter om uttalet af ord, som anträffats blott inom den i Finland brukade svenskan⁸, i allmänhet ej heller om uttalet af ord, som numera äro föråldrade. Dock bör framhållas, att alla viktigare direkta utsagor eller antydningar om ords uttal i äldre tid, hvilka iakttagits, blifvit anförda i ordboken.

I angifvandet af *substantivens genus*⁹ har ordbokens egenskap af att vara på en gång en framställning af språkets historia under fyra århundraden och en redogörelse för det moderna språkbruket föranledt ett beteckningssätt, som vid första påseende kan förefalla inveckladt. Den förntida genuskillnaden har i den yngre nysvenskan delvis undergått djupt ingripande förändringar. Särskildt har en mängd äldre maskuliner och femininer, företrädesvis sådana, som beteckna *saker*, öfvergått till ett gemensamt "den-genus" (från att vara antingen "han-genus" eller "hon-genus"); därjämte har vid vissa substantiv, som beteckna *personer* (eller *djur*) och hvilka ursprungligen haft blott ett enda bestämdt genus, efter hand utvecklats sig det förhållandet, att följande pronomen kan rätta sig efter den individs verkliga kön, om hvilken det är fråga. För ord, som fortlefva från äldre tid och ännu af somliga behandlas efter den äldre tidens genuslagar, har ordboken således nödgats meddela dubbel genusbeteckning. För "sak-ord" (och med dem jämförliga) har därvid införts ett nytt genus-märke, "r." (d. v. s. realgenus, genus reale, genus rei, "den-genus"); för "person-ord" har

⁷ Genom att hålla sig till redan brukliga tecken, sådana, som finnas i hvarje större tryckeri, vinner man äfven den fördelen, att ordbokens transskription kan noggrant och utan svårighet citeras i andra böcker, de må tryckas hvar som helst.

⁸ Särskildt i accentförhållanden kommer finländskan ofta i strid med högsvenskan.

⁹ För närmare kännedom af dessa hänvisas till E. H. TEGNÉRS afhandling "Om genus i svenskan" i Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886, delen VI.

efter tecknet || genom förkortningen "ig." (d. v. s. individens genus) framhållits, att substantivet, när det uttryckligen brukas om individ af naturligt kön, kan ersättas af ett mot individens kön svarande pronomen.

I redogörelsen för ordens *härkomst* (den etymologiska afdelningen) har syftet varit att meddela endast de jämförelsevis säkra resultaten af forskningen; lånord hafva med afseende på sin historia i de flesta fall icke följts längre tillbaka än till det eller de språk, från hvilket eller hvilka de synas hafva inkommit i svenskan.

Källförteckningen, som framdeles kommer att ökas, skall i första rummet tjäna det praktiska syftet att förse läsaren med upplysningar för identifierandet af de skrifter, som i ordboken citeras, i synnerhet sådana, hvilkas titlar, för vinnande af utrymme, angifvits i stark förkortning. Men då det för bedömandet af språkbrukets ålder stundom är af betydelse att känna tiden för en författares födelse och då därjämte språket i flere skrifter, som utkommit efter författarens död, stundom i någon mån förändrats af utgifvaren, hafva uppgifter om författarnas lefnadstid icke sällan varit behöfliga; för likformighetens skull hafva sådana uppgifter tillagts *öfverallt*, där de kunnat anskaffas. Genom dessa uppgifter, genom sin rikedom på berömda författarnamn och bekanta boktitlar samt genom sin utförlighet i öfrigt får källförteckningen någon likhet med en lista öfver Sveriges yppersta författare och märkligaste litteratur, och det torde därför här böra uttryckligen framhållas, att en författares eller en skrifts befintlighet eller obefintlighet i denna källförteckning icke innebär något omdöme om författares eller skriftens litterära värde eller ovärde.

Då nu början af denna stora, efter ny plan utarbetade ordbok framlägges för allmänheten, äro de personer, som samverkat till arbetets utförande, ingalunda omedvetna om de svagheter, hvilka vidlåda samt, på grund af uppgiftens egen art och åtskilliga yttre förhållanden, till viss grad måste vidlåda deras verk. Men de äro öfvertygade, att ordbokens utgifvande icke utan skada för den svenska odlingen kan uppskjutas till den obestämbara tidpunkt, då man anser sig i stånd att åstadkomma ett felfritt arbete; de hysa det hoppet, att ordboken i det skick, hvaruti den nu framträder, skall blifva af stor nytta samt att billiga domare skola mäta den, icke efter en ideell måttstock, utan snarare efter dylika arbeten i andra land och tillika därvid skola behärta följande ord af den förste egentlige svenske lexikografen, ABRAHAM SAHLSTEDT: "Om en Svensk Ordbok någonsin skall i ljuset

framkomma, lærer des Auctor få bårtlägga den grannlagenheten, at vilja hafva henne fullkomlig; ty sådanne arbeten äro af den natur, at de utan ända tåla tillägning och förbättring.”

Det återstår att frambära en värdsam och förbindlig tacksägelse till de många utanför Svenska Akademien och den fasta redaktionen stående personer, hvilka välvilligt främjat arbetet genom granskning, upplysningar eller gåfvor af språkprofssamlingar. Att i företalet till första bandet anföra namnen på alla de uppoffrande hjälpare, som medverkat, blir en kär plikt för Svenska Akademien och ordboksredaktionen. Här må det vara nog att anföra det glädjande förhållandet, att ordboken äfven utom Sverige funnit understöd, i det Hrr Bibliotekarien V. VASENIUS, Professor I. A. HEIKEL, och Lektor H. BERGROTH i Helsingfors lämnat kraftigt och värdefullt biträde.

Måtte ordboks företaget fortfarande och helst i ännu större omfattning än hittills komma att understödjas af frivilliga medarbetare! Det stora verkets utförande skall därigenom väsentligen lättas och påskyndas.